Peter Myrdal

Lilli Alanen (1941–2021): ett liv i filosofin

En väggen i seminarierummet på filosofiska institutionen vid Uppsala universitet pryddes länge av porträtt på tidigare filosofiprofessorer. Alla män.

För snart sju år sedan genomförde studenterna en protestaktion. Porträtten täcktes över med bilder på kvinnliga tänkare som Hannah Arendt och Simone de Beauvoir. Institutionen beslutade sig raskt för att ta bort porträttväggen. Det betydde att porträttet på den professor som senast slutat aldrig blev upphängt. Ironiskt nog var det porträttet på den internationellt välkända finländska filosofen Lilli Alanen – den första kvinnliga professorn i filosofi inte bara i Uppsala utan även i Sverige.

Alanen avled i Helsingfors förra hösten vid en ålder av 80 år. Jag minns inte att vi någonsin talade om historien om porträttet. Att bli väggprydnad i Uppsala var nog inte särskilt viktigt för Lilli: för henne stod filosofin i centrum. Samtidigt var hon klar över att hon själv bröt ny mark i förhållande till många av sina manliga kollegor.

*

Lillis arbete fokuserade framför allt på tidigmodern filosofi – särskilt René Descartes (1596–1650), men även Baruch Spinoza (1632–1677) och David Hume (1711–1776). Enligt en tidigare vanlig läsning bestod Descartes' viktigaste filosofiska insats att ha formulerat det moderna problemet kring relationen mellan medvetande och kropp – samt i hans dualistiska lösning på problemet: idén om själen och kroppen som skilda substanser.

Lilli fann en annan Descartes: en tänkare som satte människan som helhet i centrum. En fundamental fråga för hennes Descartes är hur vår kroppslighet – en förnimmande och kännande kroppslighet – är förenlig med den mekanistiska uppfattningen om kroppar som enbart sammansatta materiella system i rörelse.

En annan viktig fråga i Lillis Descartesläsning rör motsättningen mellan den mekanistiska naturen och vår syn på oss själva som handlande varelser med en absolut fri vilja. För Descartes är detta grunden inte bara för vårt moraliska ansvar, utan för etik i bred bemärkelse – för vad det är att leva ett gott mänskligt liv. Dessa frågor var föremål för Lillis många uppsatser om Descartes och för hennes inflytelserika bok *Descartes's Concept of Mind* (2003).

Det var också utifrån detta perspektiv som Lilli närmade sig Spinoza och Hume. Dessa tänkare har ofta setts som varandras motsatser: den ena som en extrem rationalist och den andra en extrem empirist och emotivist. Lilli visade istället hur de brottas med likande problem och förenas i sina försök att göra plats för människan i naturen genom att ge upp idén om viljan och dess frihet. Även om Lilli var sympatiskt inställd framför allt till Humes projekt, underströk hon också svårigheterna. I en intervju i *niin & näin* förklarade hon att det inte finns några ”förnuftsbaserade teoretiska genvägar till att förstå oss själva eller livet självt. Vi har bara vår egen erfarenhet som inte kan reduceras till laboratoriepsykologins empiriska sinnesinnehåll […] Filosofin måste acceptera detta fenomen och inte förneka eller bortse från det.”[1]

Lilli var även tidig med att lyfta fram kvinnliga tänkare som ofta utelämnas när filosofins historia ska skrivas. Bland annat var hon medredaktör för antologin *Feminist Reflections on the History of Philosophy* (2004). Hennes eget bidrag till volymen – en text Lilli ofta nämnde som särskilt viktigt för henne själv – diskuterar Elisabeth av Böhmen (1618–1680) och publicerades också på svenska under titeln ”Descartes och Elisabeth – en filosofisk dialog?”.[2]

Elisabeth är känd för sin filosofiskt rika brevväxling med Descartes, men Lilli betonar att hon inte bara ska ses som ”ännu en 'lärd mamsell', inte bara som Descartes' korrespondent och resonansbotten, utan som en tänkare med en egen röst och med egna frågor – frågor som är intressanta i sig själva och inte endast för att de representerar ett särskilt feminint sätt att tänka.”[3]

Att filosofer som Elisabeth förbises har, menade Lilli, att göra med en bild av vad filosofi är och ska åstadkomma – att filosofi måste handla om att utveckla och försvara filosofiska system. Mot detta ställer hon i sin text om Elisabeth en syn på filosofisk praktik som ”en filosofisk dialog, förstådd i den sokratiska betydelsen som ett gemensamt sökande efter självkunskap och självförbättring, och ett sökande efter sanning, eller, för att använda ett metafysiskt mindre laddat begrepp, efter klargörande.”[4] Detta var en syn på filosofi som Lilli själv delade. Forskning i filosofins historia – att läsa och skriva

Kuva: Sami Syrjämäki

om tidigare tänkare – tror jag att hon just såg som sätt att bedriva filosofisk dialog.

*

Lillis filosofiska hållning präglades först och främst av hennes studietid i Paris i början av sextiotalet. Där mötte hon Descartes genom den franske filosofen Ferdinand Alquiés undervisning vid Sorbonne. När hon sedan påbörjade sin avhandling om Descartes återvände hon som gästdoktorand till Paris och Alquié.

Även filosofiska institutionen vid Helsingfors universitet, där Lilli fortsatte sina studier, var viktig för henne. Särskilt Erik Stenius' kurser om Ludwig Wittgenstein formade hennes filosofiska förhållningssätt. I Helsingfors lärde hon också känna Georg Henrik von Wright som kom att stå henne nära och fungera som stöd i hennes avhandlingsarbete.

Efter disputationen 1982 fortsatte Lilli som forskare och lärare i Helsingfors. Hon spelade en betydelsefull roll genom att uppmuntra och handleda studenter och doktorander inom områden som vid den tiden var åsidosatta: inte bara tidigmodern filosofi, utan även fenomenologi och feministisk filosofi.

Lilli var vidare verksam som gästforskare och -lärare vid flera nordamerikanska universitet. Detta gav henne möjlighet att fördjupa sig i och inspireras av samtida diskussioner inom medvetandefilosofi. I Pittsburgh träffade hon Annette Baier, som visade henne att ”när en som kvinna sysslar med filosofi behöver en inte ha dåligt samvete över att gå sin egen väg och följa sina egna intressen även om dessa skiljer sig från ens manliga lärares och föregångares intressen”, som Lilli själv uttryckte det.[5]

Viktigt, på både ett filosofiskt och personligt plan, var också hennes möte med den amerikanske filosofen Fred Stoutland. De gifte sig 1992 och kom att dela ett liv präglat av filosofi. När Lilli 1997 tillträdde tjänsten som professor i teoretisk filosofi med inriktning mot filosofins historia vid Uppsala universitet följde Fred – som nyligen gått i pension från St. Olaf College i Minnesota – med som ”permanent visiting professor”.

Även om Lilli själv var mån om att hennes arbete inte skulle reduceras till en symbol, kom hennes tillträde ofrånkomligen att symbolisera förändring: hon var inte bara Sveriges första kvinnliga professor i filosofi, utan också den första professorn i filosofihistoria i landet. Professuren kom till på initiativ av den svenska regeringen: genom att vika vissa professorstjänster för kvinnliga sökanden skulle mansdominansen vid universiteten brytas. Reformen var kontroversiell och gav upphov till en het debatt, vilket kanske kan te sig underligt idag.

I efterhand antydde Lilli att det inte var lätt att som kvinna och filosofihistoriker ta sig in i svensk filosofi. Det var inte bara en manlig värld, utan den präglades också av en negativ inställning till värdet i att läsa äldre filosofiska verk. Lilli såg denna inställning till filosofihistoria som ett uttryck för ett grundproblem med analytisk filosofi. Hennes egen skolning vid Helsingfors universitet var analytisk, vilket avspeglades i den vikt hon själv lade vid klarhet och noggrann argumentation. Samtidigt menade hon att den analytiska traditionen led

av allvarliga begränsningar, en tanke hon utvecklade i intervjun i *niin & näin*:

> ”Den skolning jag fick var besatt av problemlösningsmetoder, där en accepterad teori alltid räddades genom att bara putsa till den lite. Detta påminner om medeltidens filosofi, som ändå stod för sina grundantaganden. Analytisk filosofi i strikt bemärkelse ifrågasätter ännu mindre än skolastik arten och berättigandet av sina egna yttersta antaganden. Enligt min mening kräver intellektuell ärlighet att filosofiska antaganden och utgångspunkter, metoder och lösningar, särskådas och motiveras.
>
> Att läsa stora tänkares skrifter är också den bästa skolan här. De är stora eftersom de har vågat ställa frågor och söka nya utgångspunkter och vägar. De kan erbjuda nya tankemodeller och synsätt samt hjälp med att hitta och identifiera filosofiska återvändsgränder. Inom filosofin är det ingen skam att erkänna att det inte finns svar på vissa frågor. Istället behöver du mod och uthållighet för att förstå varför du inte kan svara på dem. Sokrates är alltid lika relevant. De som inom filosofin är nöjda med svar och till synes lösta pussel har tappat förmågan till förundran.”[6]

*

Trots det initiala motståndet lyckades Lilli på kort tid bygga upp en framgångsrik forskningsmiljö i Uppsala. Här var hennes breda filosofiska perspektiv avgörande. Hon undervisade och handledde doktorander inom inte bara tidigmodern filosofi, utan även antikens och medeltidens filosofi. Särskilt antiken, och i synnerhet Aristoteles, låg henne varmt om hjärtat. Enligt Lilli kännetecknades god filosofihistoria inte bara av omsorgsfull filosofisk analys, utan också medvetenhet om det vidare filosofihistoriska sammanhanget.

Hon betonade vidare vikten av att knyta samman forskning och undervisning, även om hon i *niin & näin* också berättade om sin egen blyghet och osäkerhet kring att undervisa. Själv tyckte jag att Lilli var en av de mest inspirerande lärare jag har haft. Jag minns särskilt hur hon började en föreläsning om Humes *Avhandling om den mänskliga naturen* (*A Treatise of Human Nature*) med att säga att hon själv inte förstod vad Hume menade. För mig var det befriande: genom att erkänna svårigheterna inbjöd Lilli oss studenter att tänka på egen hand. Senare, när jag själv blev lärare, har jag insett vilket mod en sådan intellektuell ärlighet kräver – det är betydligt lättare att servera färdigpackeraderade lösningar.

Det var inte bara undervisningen och forskningen i filosofihistoria Lilli bidrog till att förändra. Tillsammans med Fred vitaliserade hon hela filosofiämnet i Uppsala. Tack vare sitt stora internationella kontaktnät kunde de bjuda in framstående gästföreläsare som gav nya perspektiv inom såväl medvetande- och handlingsfilosofi, som etik. Lilli såg också till att institutionen började erbjuda kurser i feministisk filosofi.

Det främsta uttrycket för Lillis bredd var det stora forskningsprogrammet *Att förstå mänsklig handling*, finansierat av den svenska stiftelsen Riksbankens jubileumsfond. Programmet inbegrep ett tjugotal forskare och behandlade teorier om mänsklig handling från antiken till nutiden ur olika perspektiv: det mänskliga handlandets natur, dess plats i naturen som helhet samt dess etiska och politiska dimensioner. Lilli bar huvudansvaret för ansökningsprocessen, men lämnade över ledningen av programmet till yngre forskare när hon själv gick i pension 2008.

Lillis livsverk innefattade alltså inte bara väsentliga bidrag till vår förståelse av modern filosofi – insatser som bland annat belönades med inval som hedersledamot av American Academy of Arts & Sciences 2018. Hon spelade även en viktig roll i omvandlingen av det svenska filosofiska landskapet. Hennes arbete banade väg för att filosofihistoria blev ett viktigt forskningsfält också vid andra lärosäten i landet. Vidare har numera de flesta filosofiinstitutioner kvinnliga professorer, även om, som Lilli själv var noggrann med att påpeka, mansdominansen förblir slående inom filosofi – inte bara i Sverige.

Efter pensioneringen bjöds Lilli in som gästprofessor till Berkeley. Hon hann dock bara tillbringa en kort tid där innan hon återvände till Finland, eftersom hennes äldsta dotter hade blivit allvarligt sjuk. På mycket kort tid förändrades Lillis tillvaro i grunden. Först gick dottern bort och inte långt därefter Fred.

Trots detta hittade Lilli tillbaka till filosofin. De sista åren arbetade hon intensivt med att försöka redogöra för Spinozas idé att vi genom förnuftet – genom att förstå orsakerna till vårt lidande – kan omvandla sorg till glädje. Även om Lilli var kritisk till denna tanke, fascinerande den henne.

Kanske går det att se en parallell här till hennes egen diskussion av Elisabeths brevväxling med Descartes. Elisabeth plågas av de svåra omständigheter som hon och hennes familj befinner sig i och ber Descartes om vägledning. I ”Descartes och Elisabeth – en filosofisk dialog?” skriver Lilli att även om Elisabeth ”inte vet hur hon ska tillämpa och följa de ofta ädla och upphöjda råd som hon får av sin filosofvän” är brevväxlingen ändå värdefull för henne:

> ”själva filosoferandet, i vilket hennes samtal med Descartes engagerar henne, [visar sig vara] en högst hälsosam kur eller terapi i hennes kamp för övervinnandet av de lidanden som olyckshändelserna i hennes liv åsamkar. Så om de mycket allmänna moraliska principer Descartes föreslår alltså är av föga hjälp inför livets sorger, visar sig själva argumenteringen och diskussionen om hur de kunde bemästras ha de mest välgörande effekter; så tillvida som den hindrar henne från att tänka på de katastrofer som drabbar hennes familj och som hon trots alla sina ansträngningar saknar makt att förhindra.”[7]

Trots den svåra sjukdom Lilli själv senare drabbades av fortsatte hon att arbeta. Mot slutet handlade våra samtal

mest om Spinoza. Jag hjälpte henne med att färdigställa för publicering det som kom att bli hennes sista artikel. Den behandlar en av de svåraste delarna i Spinozas system: tanken att vi genom att förstå och älska Gud – som hos Spinoza är samma sak som naturen – kan övervinna våra passioner och nå en form av frälsning.[8]

Från hospicesängen ringde Lilli för att diskutera fotnoter. Men det var inte i Spinozas Gudskärlek hon fann tröst. Hon konstaterar torrt i sin uppsats att ”för en metafysiker och intellektualist som Spinoza kan detta förefalla vara ett upplyftande perspektiv”.[9] Däremot berättade hon på telefon – möjligen med ett ironiskt leende – att hon tyckte om att tänka på Gottfried Wilhelm Leibniz’ (1646–1716) idé om döden som enbart en metamorfos eller en ”scenförändring”. I *Naturens och nådens principer* (*Principes de la nature et de la grâce*) från 1714 beskriver han hur substanserna i döden ”återvänder till en mindre scen, där de inte desto mindre kan förbli lika kännbara och välordnade som uppe på den större scenen.”[10]

Fotnoter & Litteratur

1 Jarkko S. Tuusvuori, Professori Lilli Alasen vieraana. Kokeillen ja tapellen omille teille. *niin & näin* 1/14, 6–12. Jag har fått hjälp av Sanna Mattila och Martina Reuter med översättningen av citaten i intervjun.
2 *Om samtal: en nordisk antologi.* Red. Ulla M. Holm. Eget förlag, Göteborg 2002, 153–183.
3 Ibid., 176.
4 Ibid., 177.
5 *Descartes’s Concept of Mind.* Harvard University Press, Cambridge Mass. 2003, xiii.
6 Tuusvuori 2014, 12.
7 Alanen 2002, 177–178.
8 Lilli Alanen, Love and Objective Reality in Spinoza’s Account of the Mind’s Power over the Affects. *Australasian Journal of Philosophy*, 2022, DOI: 10.1080/00048402.2021.2023893
9 Ibid. Min översättning.
10 G. W. Leibniz. *Die Philosophischen Schriften*, bd. VI. Red. C. I. Gerhardt. Weidemann, Berlin 1885, 601. Min översättning.

Ville Mäki

Älkää ajatelko lapsia, antakaa lasten ajatella itse!

Lapset, moraalipaniikki ja kasvu demokratiaan

Helsingin keskustakirjasto Oodissa 1.7. järjestetty ”Drag Queenin satutuokio” herätti kiihkeää keskustelua. Tapahtuman järjestäjät olivat saaneet uhkaavia viestejä, ja paikalle kokoontui vastustajien mielenosoitus häiriköimään[1]. Perussuomalaisten puheenjohtaja Riikka Purra otti myös kantaa toteamalla, että lapsille ei tulisi tuputtaa aikuisten ideologiaa[2]. Satutuokion teemoina olivat moninaisuuden edistäminen ja itsensä hyväksyminen. Sen aikana luettiin Parr Toddin kirjaa *Ei haittaa, jos on erilainen* (2005). Teos käsittelee erilaisuuden hyväksymistä, mutta hyväksynnän sijaan tilaisuus herätti suoranaista raivoa.

Miksi tapahtuma sai aikaan niin suuren moraalipaniikin, että sen järjestäminen yritettiin estää? Yksinkertainen vastaus kysymykseen on valta. Moraalipaniikki voidaan nähdä tehokkaana poliittisena välineenä omien päämäärien tavoittelussa, ja erityisesti konservatiivipoliitikot suosivat sitä[3]. Käsitteenä moraalipaniikki tarkoittaa sosiaalisen ryhmän kokemaa pelkoa valtavirrasta poikkeavana pidettyä ryhmää kohtaan. Pelon aiheuttaa uskomus, että poikkeava ryhmä on uhaksi yleiselle yhteiskunnassa vallitsevalle moraalille.[4]

Oodin tapauksessa äärioikeistolaisten ja konservatiivien pelkoa herättäneenä ryhmänä olivat drageesiintyjät. Tässä tapauksessa ilmaistiin erityistä huolta siitä, miten tämä ryhmä vaikuttaa lapsiin. Lapset ovatkin hyödyllinen väline moraalipaniikin synnyttämisessä, koska länsimaisessa kulttuurissa heidät nähdään